GRADE 10 NOTES

FASIHI YA KISWAHILI

COMPREHENSIVE HANDBOOK NOTES

Vidokezo vya kujifunza vilivyopangwa vyema, vilivyorahisishwa ambavyo hutoa taarifa wazi, fupi katika mfuatano wa kimantiki, na kufanya dhana kuu kufikiwa kwa urahisi na kukumbukwa, kuongeza uelewa na uhifadhi huku kikikuza ushiriki na kuwezesha utafiti unaofaa.

Kwa kutoa mkazo wazi juu ya mawazo muhimu, Maelezo haya ya Mwalimu Consultancy Ltd yanakuza uhifadhi na ufahamu bora zaidi, na kufanya kujifunza kufikike na kufurahisha zaidi.

MWALIMU VERSION

For Complete Notes, kindly contact

Mr Isaboke 0746-222-000 / 0753-222-000

MWALIMU CONSULTANCY

1.1 FASIHI SIMULIZI

1.1.1 Utangulizi wa Fasihi Simulizi

1.1.1 (a) Maana ya Fasihi

Maana ya Fasihi

Fasihi ni **sanaa ya lugha** inayotumiwa na binadamu **kueleza mawazo, hisia, tajriba na mafunzo ya maisha** kwa njia ya ubunifu. Fasihi hutumia lugha **iliyopambwa** na mbinu mbalimbali za kisanaa ili kuwasilisha ujumbe kwa jamii.

Ufafanuzi wa Fasihi

- Fasihi ni **kioo cha jamii** kinachoonyesha maisha, matatizo, mafanikio na maadili ya watu.
- Fasihi ni **chombo cha mawasiliano** kati ya msanii na jamii.
- Fasihi inaweza kuwa:

✓✓ Fasihi simulizi

✓✓ Fasihi andishi

Mfano wa Fasihi

Hadithi, mashairi, nyimbo, tamthilia, methali na vitendawili vyote ni sehemu ya fasihi.

1.1.1 (b) Maana ya Fasihi Simulizi

Maana ya Fasihi Simulizi

Fasihi simulizi ni **aina ya fasihi inayotolewa kwa njia ya mdomo**, ikihusisha **masimulizi, nyimbo, methali, vitendawili, hadithi na semi** ambazo **hurithishwa kutoka kizazi kimoja hadi kingine** bila kuandikwa hapo awali.

Fasihi simulizi hutegemea:

- sauti,
- kumbukumbu,
- ushiriki wa hadhira.

Ufafanuzi Zaidi

- Ni fasihi inayosimuliwa, kuimbwa au kuigizwa.
- Hutegemea **mtu kwa mtu**, sio maandishi.
- Huambatana na **ishara, miondoko ya mwili, ala za muziki na mabadiliko ya sauti**.

Mfano wa Fasihi Simulizi

Zamani za kale sana, katika msitu mkubwa uliokuwa na miti mirefu, nyasi ndefu na mito ya maji safi, waliishi wanyama wa aina mbalimbali kwa amani na mshikamano mkubwa. Kulikuwa na Simba mfalme wa msitu, Tembo mwenye busara, Twiga mwenye shingo ndefu, Punda Milia mwenye mistari mizuri, pamoja na wanyama wadogo kama Sungura, Kenge, Kobe na Ndege wa kila aina. Wanyama hawa waliishi kama familia moja, wakisaidiana wakati wa shida na kushirikiana katika shughuli mbalimbali za maisha.

Katika msitu huo aliishi Sungura, mnyama mdogo kwa umbo lakini mwenye akili nyingi, hekima na bidii ya hali ya juu. Sungura alipenda kufanya kazi mapema asubuhi na hakupenda uvivu hata kidogo. Kila alipopewa jukumu, alilitekeleza kwa moyo wote bila kulalamika. Kwa upande mwingine, kulikuwa na Fisi, mnyama mkubwa na mwenye nguvu nyingi, lakini alikuwa na tamaa, uvivu na tabia ya kupenda kula bila jasho. Fisi alipenda sana usingizi na kula, na mara nyingi alikuwa akitafuta njia rahisi za kupata chakula bila kufanya kazi.

Siku moja, baada ya msimu wa kiangazi uliosababisha uhaba wa chakula msituni, wanyama wote walikusanyika chini ya mti mkubwa wa mkuyu kwa mkutano muhimu. Simba, kama mfalme wa msitu, aliwaambia wanyama wote kuwa ilikuwa lazima wafanye jambo la pamoja ili kuhakikisha wanapata chakula cha kutosha kwa siku zijazo. Baada ya majadiliano marefu, waliamua wachimbe shamba la pamoja karibu na mto ili walime mazao kama mahindi, maharagwe na viazi vitamu.

Kila mnyama alipewa jukumu kulingana na uwezo wake. Tembo alitumia nguvu zake kubeba magogo na kusafisha shamba. Twiga alisaidia kung'oa matawi ya juu, Punda Milia na Swala walilimisha ardhi, huku Sungura na Kenge wakichimba mashimo na kupanda mbegu. Kila siku, Sungura alikuwa wa kwanza kufika shambani na wa mwisho kuondoka. Alifanya kazi kwa bidii kubwa, jua kali au mvua haikumzuia. Alijua kuwa kazi ni msingi wa mafanikio na maisha bora.

Lakini Fisi, licha ya kupewa jukumu la kulima na kumwagilia mimea, hakutimiza wajibu wake. Kila asubuhi alifika shambani kwa muda mfupi kisha alijifanya amechoka na kwenda kulala kivulini. Mara kwa mara alikuwa akisema, "Leo jua ni kali sana, nitafanya kazi kesho," au "Mwili wangu umechoka, kesho nitaongeza bidii." Kesho ikawa kesho, na Fisi hakuwahi kufanya kazi ipasavyo. Wanyama wengine walimwonya mara nyingi, lakini hakusikiliza.

Miezi ilipita, na shamba lilistawi vizuri kwa sababu ya bidii ya wanyama waliojituma. Mimea ilikua kwa afya, mashina yakawa imara, na hatimaye mazao yakakomaa tayari kwa kuvunwa. Ilipofika wakati wa mavuno, wanyama wote walifurahi sana. Walikusanyika kusherehekea mafanikio yao na kugawana chakula walichokipata kwa jasho lao.

Fisi naye alifika akiwa na furaha, akijipanga kupata sehemu sawa na wanyama wengine. Alisimama mstari wa mbele, akitaka kula bila aibu. Hata hivyo, wanyama walishangaa kuona ujasiri wake. Sungura, kwa sauti ya utulivu lakini yenye hekima, aliwaeleza wanyama wote jinsi kila mmoja alivyofanya kazi na mchango wake katika shamba. Ukweli ulipojitokeza wazi, wanyama waligundua kuwa Fisi hakuwa amefanya kazi kama wengine.

Simba alisimama na kusema kwa sauti nzito, “Katika msitu huu, kila mmoja hupata kulingana na alichofanya. Bila kufanya kazi, hakuna kula.” Fisi alijaribu kujitetea, lakini hakuna aliyemsikiliza. Alijifunza somo muhimu sana kuwa uvivu na tamaa havileti mafanikio, na kwamba kazi ni heshima na msingi wa maisha.

Tangu siku hiyo, Fisi alibadilika taratibu. Alianza kuamka mapema, kufanya kazi pamoja na wanyama wengine na kuacha tabia ya kutegemea jasho la wengine. Sungura aliendelea kuwa mfano bora wa bidii na hekima kwa wanyama wote wa msitu.

Mafunzo ya hadithi hii ni kwamba:

- ✓ kazi ni ufunguo wa mafanikio,
- ✓ uvivu hauna baraka, na
- ✓ kila mtu anapaswa kuchangia kwa juhudi zake ili kufanikiwa maishani.
- ✓ Uvivu hauna nafasi katika jamii.

1.1.1 (c) Sifa za Fasihi Simulizi

Sifa Kuu za Fasihi Simulizi

1. Hutolewa kwa Njia ya Mdomo

- Husimuliwa, huimbwa au huigizwa.
- Huhitaji maandishi.

2. Hushirikisha Hadhira

- Wasikilizaji huuliza maswali, kuimba au kujibu kwa pamoja.

3. Hubadilika Kulingana na Msanii

- Hadithi moja inaweza kusimuliwa kwa njia tofauti.

4. Hutumia Mbinu za Kisanaa

- Takriri, tashbihi, sitiari, jazanda.

5. Hutumia Lugha Rahisi

- Lugha inayoeleweka na jamii husika.

6. Huambatana na Vitendo

- Ishara, kucheza, makofi, ala za muziki.

Mfano wa Sifa katika Hadithi

"Palikuwa na palikuwepo…"

Hadhira: "Palipo njama ya simba!"

Kauli hii inaonyesha:

- Utangulizi wa simulizi
- Ushiriki wa hadhira
- Takriri ya maneno

1.1.1 (d) Umuhimu wa Fasihi Simulizi katika Jamii

Umuhimu wa Fasihi Simulizi

1. Kuelimisha Jamii

- Hufundisha maadili na tabia njema.

Mfano wa Methali:

"Samaki mkunje angali mbichi."

2. Kuhifadhi Utamaduni

- Mila, desturi, imani na historia huhifadhiwa.

Mfano wa Wimbo wa Jadi:

Eeh ee mama ee,

Mtoto ni baraka,

Mleeni kwa adabu,

Taifa litadumu.

3. Kuburudisha

- Huleta furaha na kicheko.

4. Kuonya Jamii

- Huonya dhidi ya mienendo mibaya.

Mfano wa Hadithi Fupi:

Kulikuwa na kijana mmoja aliyeitwa Juma ambaye aliishi na wazazi wake katika kijiji kimoja. Wazazi wake walimpenda sana na walimpa ushauri mzuri kuhusu maisha, kazi na tabia njema. Mara nyingi walimwonya asijiingize katika makundi mabaya na ahakikishe anasoma kwa bidii.

Hata hivyo, Juma aliwapuuza wazazi wake akiamini kuwa wao hawakujua chochote kuhusu maisha ya kisasa. Aliandamana na marafiki wabaya, akaacha shule na kuanza tabia za ovyo. Siku moja aliondoka nyumbani bila kusema alikokuwa anaenda. Alipotea kwa muda na akaishi maisha ya mateso na shida.

Baada ya muda, Juma alitambua kosa lake na kukumbuka maneno ya wazazi wake, lakini ilikuwa tayari amepitia maumivu mengi.

Funzo: Kijana anayepuuza ushauri wa wazazi wake hujikuta katika matatizo makubwa maishani

5. Kukuza Umoja

- Jamii hukutana kusimulia hadithi au kuimba.

6. Kukuza Lugha

- Hupanua msamiati na ufasaha wa lugha.

1.1.1 (e) Kuchangamkia Fasihi Simulizi katika Jamii

Njia za Kuchangamkia Fasihi Simulizi

1. Kusikiliza hadithi za wazee.
2. Kushiriki nyimbo za jadi.
3. Kutegua vitendawili.
4. Kuhifadhi simulizi kwa kurekodi (video/sauti).
5. Kushiriki tamasha za kitamaduni.

Mfano wa Kisa cha Jamii

Kijijini, watoto hukusanyika jioni karibu na moto. Mzee huanza kwa kusema,

“Palikuwa na palikuwepo…”

Watoto hujibu kwa sauti,

“Palipo njama ya chui!”

Hapo fasihi simulizi **huendelea kuishi kizazi hadi kizazi**.

This is A Copyright Property of Mwalimu Consultancy Ltd. 0746-222-000.

Published by Mwalimu Consultancy. Contact 0746-222-000 / 0753-222-000 for Complete Notes.

1.2 USHAIRI

1.2.1 Maana ya Ushairi

Maana ya Ushairi

Ushairi ni **utanzu wa fasihi simulizi au fasihi andishi** unaotumia **lugha ya mkato**, **mizani**, **vina**, **mistari**, **beti** pamoja na **mbinu mbalimbali za kisanaa** ili **kufikisha ujumbe, hisia, maoni, maadili na mafundisho** kwa jamii kwa njia ya kuvutia na yenye mvuto wa kisanaa.

Ushairi hauzungumzii mambo moja kwa moja tu, bali hutumia **lugha yenye picha za kiakili (taswira)** zinazomfanya msikilizaji au msomaji **kufikiri kwa kina**.

Ufafanuzi Mbalimbali wa Ushairi

- Ushairi ni **sanaa ya kupangilia maneno kwa utaratibu maalum wa kifani na kimaudhui** ili kuwasilisha wazo.
- Ni **njia ya kueleza fikra, hisia na tajriba za binadamu** kwa lugha yenye mapambo.
- Ushairi unaweza:

✓ kuimbwa,

✓ kukaririwa,

✓ kusomwa kimya kimya au kwa sauti.

(Mfano wa Kuelezea Maana ya Ushairi)

Shairi: ***Dunia ni Darasa***

Dunia ni darasa pana lisilo na ukuta,
Kila kucha ya maisha ni somo lisilopitwa,
Mtoto hujifunza kwa macho,
Kijana hujifunza kwa kujaribu,
Mzee hujifunza kwa kumbukumbu.
Aliyesoma vitabu pekee,
Hajamaliza elimu,
Maisha humfundisha kwa vitendo,
Makosa humwonyesha njia,
Maumivu humchonga hekima.

Mjinga asiposikiliza,

Hufunzwa na mkono wa adhabu,

Asiyeahidi subira,

Hujifunza kwa machozi,

Ndipo akili humkomaa.

1.2.2 Sifa za Ushairi kama Utanzu wa Fasihi

Sifa Kuu za Ushairi

a) Mistari

- Shairi hugawanywa katika **mistari**.
- Kila mstari hubeba sehemu ya ujumbe au wazo.

Mfano wa Shairi lenye Mistari Mingi:

Elimu ni mwanga wa njia,

Huwasha taa gizani,

Humtoa mjinga kwenye shimo,

Humuinua maskini akawa shujaa,

Humfanya asiyejua ajitambue.

b) Beti

- Beti ni **mkusanyiko wa mistari**.
- Shairi linaweza kuwa na beti moja au nyingi.

Mfano wa Shairi lenye Beti Nyingi:

Beti ya 1

Umoja ni ngao ya taifa,

Bila umoja hakuna amani,

Kila mmoja akiwa kivyake,

Adui hupata nafasi,

Taifa hudhoofika.

Beti ya 2

Tukishikana mikono,

Kabila lisitugawanye,

Dini isitufanye maadui,

Tofauti ziwe utajiri,

Sio chanzo cha chuki.

Beti ya 3

Taifa lililo na umoja,

Huimarika kiuchumi,

Kijamii na kisiasa,

Ndipo maendeleo huchanua,

Kama ua lililopata maji.

c) Mizani

- Mizani ni **idadi ya silabi katika mstari wa shairi**.
- Mashairi ya kimapokeo huwa na mizani inayofanana katika kila mstari.

d) Vina

- Vina ni **mfanano wa sauti mwishoni mwa mistari**.
- Huvutia masikio na huleta mdundo.

Mfano wa Shairi lenye Vina:

Wema hujenga **amani**,

Chuki huleta **hasarani**,

Upendo huzaa **imani**,

Uovu huleta **sharini**,

Maisha ya heri huanza **ndani**.

e) Lugha ya Mkato

- Maneno machache hutumika kueleza maana pana.

f) Matumizi ya Mbinu za Kisanaa

- Mbinu kama:

✓tashbihi,

✓sitiari,

✓takriri,

✓jazanda.

Mfano wa Sitiari katika Shairi Ndefu:

Elimu ni funguo ya maisha,
Hufungua milango ya ajira,
Hufungua macho ya akili,
Hufungua roho ya mtu,
Hata maskini huona thamani yake.

g) Mdundo na Urari

- Hufanya shairi liimbike au likaririke kwa urahisi.

1.2.3 Uchambuzi wa Sifa za Ushairi katika Mashairi Mbalimbali

Shairi la Uchambuzi (Ndefu Zaidi)

Umoja ni nguvu ya taifa,
Utengano ni jeraha la jamii,
Tukigawanyika tunadhoofika,
Tukishikamana tunainuka,
Kama mafundo ya kamba imara.
Mikono mingi huinua mzigo,
Akili nyingi hutoa suluhisho,
Taifa moja likiwa sauti moja,
Heshima hutawala,
Amani hudumu.

Uchambuzi

- Mistari: 10
- Beti: 2
- Ujumbe: Umuhimu wa umoja
- Mbinu za kisanaa: Methali, sitiari
- Lugha: Rahisi na ya jamii
- Dhima: Kukuza mshikamano wa kijamii

1.2.4 Dhima ya Ushairi katika Jamii

Dhima za Ushairi

a) Kuelimisha

Elimu ni urithi wa milele,
Hauibiwi na mwizi,
Hauozi na wakati,
Haufutwi na umaskini,
Humuinua yeyote aliyeushika.

b) Kukuza Maadili

Heshima huanza moyoni,
Uaminifu hujengwa na matendo,
Ukweli huumiza kwa muda,
Lakini huponya milele,
Ndiyo msingi wa jamii njema.

c) Kuburudisha

- Mashairi huleta furaha na burudani.

d) Kukosoa Jamii

Viongozi walafi,
Mnachuma bila huruma,
Maskini wakilia,
Ninyi mnaongeza hazina,
Haki mliiacha wapi?

e) Kuhifadhi Utamaduni

- Mashairi ya jadi huhifadhi historia, mila na desturi.

f) Kuonya Jamii

Ulevi si suluhisho,
Dawa za kulevya ni mtego,
Vijana muwe macho,

Maisha ni safari ndefu,
Msiiharibu mapema.

1.2.5 Aina (Uainishaji) wa Mashairi

A. Kwa Kuzingatia Muundo

Mashairi ya Kimapokeo

Subira huvuta heri,
Hasira huzaa shari,
Mvumilivu hushinda,
Mwenye pupa hupoteza,
Huo ni ukweli wa kale.

Mashairi Huru

Ninaota taifa lenye haki,
Ambapo sauti ya maskini husikika,
Ambapo mtoto hupata elimu,
Ambapo haki haichagui,
Bali humtendea kila mmoja.

B. Kwa Kuzingatia Maudhui

Mashairi ya Mapenzi

Wewe ni nuru ya macho yangu,
Mwanga wa moyo wangu,
Unaponitazama,
Huzuni hunitoroka,
Furaha hunikumbatia.
Wewe ni wimbo wa roho yangu,
Kila nikikuwaza hutabasamu,
Upendo wako ni pumzi,
Bila wewe ningepotea,
Katika bahari ya dunia.

1.3 BUNILIZI

1.3.1 Utangulizi wa Bunilizi

1.3.1 (a) Maana ya Bunilizi

Maana ya Bunilizi

Bunilizi ni **utanzu wa fasihi simulizi** unaojumuisha **usemi mfupi, wenye hekima, busara au funzo**, unaotumiwa na jamii **kueleza ukweli wa maisha, kutoa mawaidha, kuonya, kufundisha au kusisitiza hoja fulani**.

Bunilizi hutumia:

- lugha ya mkato,
- picha za kiakili,
- hekima ya jadi.

Ufafanuzi wa Bunilizi

- Bunilizi ni **hazina ya hekima ya jamii**.
- Ni kauli fupi lakini yenye maana pana.
- Hutolewa kwa njia ya **mdomo** na hurithishwa kizazi hadi kizazi.

Mfano wa Bunilizi

- *Haraka haraka haina baraka.*
- *Akili ni mali.*
- *Asiyesikia la mkuu huvunjika guu.*

👉 Kauli hizi ni fupi lakini hubeba **mafunzo mazito ya maisha**.

1.3.1 (b) Aina za Bunilizi

Bunilizi hugawanywa katika aina mbalimbali kulingana na **muundo, matumizi na dhamira**.

1. Methali

Maana ya Methali

Methali ni **usemi wa hekima unaotumia lugha ya picha**, unaotoa funzo, onyo au maelekezo kwa jamii.

Sifa za Methali

1. Hutumia lugha ya picha (sitiari)

Methali hutumia picha za vitu vya kawaida kama wanyama, mimea au hali za maisha kuwasilisha ujumbe.

Mifano:

- Samaki mkunje angali mbichi.
- Bandu bandu huisha gogo.
- Kikulacho ki nguoni mwako.
- Ukiona chaelea, jua kimeundwa.
- Mti hauanguki kwa kishindo kimoja.
- Mtaka cha mvunguni sharti ainame.
- Tembo wawili wakipigana, nyasi huumia.
- Ndege wa asubuhi hunasa funza.
- Maji yakimwagika hayazoleki.
- Panya akila nafaka husema jiwe limepasuka.

2. Huwa na maana ya ndani (siyo ya moja kwa moja)

Methali hueleweka kwa kufikiri, si kwa kuangalia maneno yaliyo wazi.

Mifano:

- Mwenda pole hajikwai.
- Haraka haraka haina baraka.
- Akili ni mali.
- Usipoziba ufa, utajenga ukuta.
- Mchumia juani hulia kivulini.
- Mkono mtupu haulambwi.
- Penye wengi hapaharibiki neno.
- Aliyekunywa maji hakuzi moto.
- Pabaya pa mtu ni pema pa mwingine.
- Ukipanda mchongoma, usitarajie kuvuna embe.

3. Hutumika kufundisha au kuonya

Methali hutumika kutoa maadili, nasaha, au onyo kwa jamii.

Mifano:

- Asiyefunzwa na mamae hufunzwa na ulimwengu.
- Mgeni njoo, mwenyeji apone.

- Mtoto umleavyo ndivyo akuavyo.
- Meno ya mbwa hayaumani.
- Haba na haba hujaza kibaba.
- Elimu ni bahari, haina mwisho.
- Ukiona mwenzio anyolewa, tia maji kichwani.
- Fimbo ya mbali haiui nyoka.
- Akiba haiozi.
- Mtu ni watu.

MIFANO YA METHALI

- Bahati haiji mara mbili.
- Kila ndege huruka kwa mbawa zake.
- Aliye juu mngoje chini.
- Kupanda mchongoma si kuokota zabibu.
- Maskini akipata matako hulia mbwa wakwe.
- Mwenda mbio hujikwaa.
- Hakuna lisilo na dosari.
- Mla mbuzi hulipa ng'ombe.
- Bahati ya mwenzio usiilalie mlango wazi.
- Kila siku si sikukuu.
- Akili ni nywele, kila mtu ana zake.
- Mtu akifaulu mtihani si kwa bahati.

Mfano wa Matumizi

Methali *"Samaki mkunje angali mbichi"* hutumika kufundisha kuwa mtoto afundishwe adabu na maadili akiwa mdogo, kwani akishakuwa mkubwa itakuwa vigumu kumrekebisha.

2. Nahau

Maana ya Nahau

Nahau ni **usemi wa picha ambao maana yake haiwezi kufahamika moja kwa moja kwa kutazama maneno yaliyotumika**.

Mifano ya Nahau

- *Kula chumvi nyingi* – kuwa na uzoefu
- *Kufa macho* – kustaajabu sana
- *Kula bata* – kufaulu bila kutarajia

Mfano wa Sentensi:

Mwalimu wetu amekula chumvi nyingi katika kazi ya ufundishaji.

3. Misemo

Maana ya Misemo

Misemo ni **semi fupi zinazotumika mara kwa mara katika jamii**, hasa katika mazungumzo ya kawaida.

Mifano ya Misemo

- *Kwa vyovyote vile*
- *Kila mtu kwa wakati wake*
- *Mambo ni moto*

4. Misimu

Maana ya Misimu

Misimu ni **maneno au semi zinazobuniwa na kutumiwa kwa kipindi fulani**, hasa na vijana, kisha hupotea au kubadilika.

Mifano ya Misimu

- *Mambo safi*
- *Yuko rada*
- *Noma*

5. Vitendawili

Maana ya Kitendawili

Kitendawili ni **swali la lugha ya picha linalohitaji kufikiri ili kupata jibu**.

Mfano wa Vitendawili

- Kitendawili: *Kitu gani hutembea bila miguu?*

  Jibu: **Mto**
- Kitendawili: *Nyumba yangu haina mlango.*

  Jibu: **Yai**

1.3.1 (c) Vipengele vya Bunilizi

Vipengele Muhimu vya Bunilizi

1. Lugha ya Mkato

- Maneno machache hubeba maana kubwa.

2. Lugha ya Picha

- Hutumia sitiari, tashbihi na jazanda.

3. Hekima na Busara

- Huonyesha maarifa ya maisha ya jamii.

4. Muktadha wa Matumizi

- Bunilizi hutegemea wakati, mahali na hali.

Mfano wa Uteuzi wa Bunilizi Sahihi:

Methali *"Haraka haraka haina baraka"* hufaa zaidi pale mtu anapofanya jambo kwa pupa.

5. Uhusiano na Jamii

- Bunilizi huakisi maisha, imani na utamaduni wa jamii.

1.3.1 (d) Umuhimu wa Bunilizi katika Maisha ya Kila Siku

Umuhimu wa Bunilizi

1. Kuelimisha

- Hufundisha maadili, nidhamu na hekima.

2. Kuonya

- Huzuia mienendo mibaya.

Mfano:

Asiyesikia la mkuu huvunjika guu.

3. Kukuza Lugha

- Huimarisha msamiati na ufasaha wa Kiswahili.

4. Kurahisisha Mawasiliano

- Hoja huwasilishwa kwa ufupi lakini kwa nguvu.

5. Kuhifadhi Utamaduni

- Hekima ya jadi huhifadhiwa.

1.3.1 (e) Kuchangamkia Usomaji wa Bunilizi katika Maisha ya Kila Siku

Njia za Kuchangamkia Bunilizi

1. Kusoma vitabu vya methali na nahau.
2. Kusikiliza bunilizi zilizorekodiwa kwenye kinasa sauti.
3. Kutafiti maktabani na mtandaoni.
4. Kutumia bunilizi katika mazungumzo na uandishi.
5. Kujadili bunilizi darasani kwa vikundi.

This is A Copyright Property of Mwalimu Consultancy Ltd. 0746-222-000.

2.1 FASIHI SIMULIZI: HADITHI (HEKAYA NA HURAFA)

2.1.1 Utangulizi

Hadithi ni **simulizi linaloeleza matukio, tabia za watu au wanyama, na funzo fulani**. Hadithi hubeba **hekima, mafunzo, burudani na maadili**.

Hadithi inaweza kugawanywa katika **vipindi vinne** kulingana na **maudhui, wahusika na lengo**:

1. **Hekaya**
2. **Hurafa**
3. **Hadithi za Kiafya/Historia** (ndani ya jamii)
4. **Hadithi za Kisasa** (za maisha ya kila siku)

(a) Maana ya Hadithi

Hadithi ni **simulizi la matukio lililo na muundo**, linalofundisha, kuburudisha, kuonya au kuonyesha maadili.

- Hutolewa kwa mdomo au maandishi.
- Huambatana na **uhusika wa wahusika, mahali na muda**.
- Huu ni utanzu muhimu wa **fasihi simulizi**.

Mfano wa Hadithi

Sungura na Fisi

Zamani za kale sana, kabla binadamu hawajaenea kila mahali, kulikuwa na msitu mkubwa uliokuwa na miti mirefu, vichaka vizito na mito ya maji safi yaliyotiririka kwa utulivu. Katika msitu huo, wanyama waliishi kwa amani na kuheshimiana. Kila mnyama alikuwa na nafasi yake na jukumu lake, na walifuata sheria zilizowekwa ili kudumisha mshikamano na haki miongoni mwao.

Katika msitu huo aliishi Sungura, mnyama mdogo kwa umbo lakini mwenye akili nyingi, hekima na bidii ya hali ya juu. Sungura alikuwa akiheshimiwa sana kwa sababu ya tabia yake ya kufanya kazi kwa bidii, kushauri kwa busara na kusaidia wanyama wenzake bila ubaguzi. Hakupenda uvivu wala dhuluma. Alijua kuwa mafanikio hutokana na juhudi na nidhamu.

Kwa upande mwingine, kulikuwa na Fisi, mnyama mkubwa na mwenye nguvu nyingi. Ingawa alikuwa mwerevu na mwenye uwezo wa kufanya mambo makubwa, aliharibiwa na tabia ya

tamaa na uvivu. Fisi alipenda kula sana na kufurahia matunda ya kazi za wengine bila kushiriki. Mara nyingi alikuwa akitafuta mbinu za ujanja ili apate chakula bila jasho.

Siku moja, baada ya wanyama kukumbwa na msimu mgumu wa ukame, chakula kilipungua sana msituni. Wanyama walifanya mkutano mkubwa chini ya mti wa mbuyu ili kujadili jinsi ya kuishi. Baada ya majadiliano marefu, waliamua waunganishe nguvu zao kulima shamba la pamoja karibu na mto. Kila mnyama alipewa jukumu kulingana na uwezo wake.

Sungura alipewa kazi ya kupanga ratiba ya kazi na kusaidia kupanda mbegu. Kila siku aliamka mapema kabla ya jua kuchomoza na kuanza kazi kwa bidii. Hakuchoka wala kulalamika, hata pale kazi ilipoonekana ngumu. Aliamini kuwa kazi ya leo huleta furaha ya kesho.

Fisi naye alipewa jukumu la kulima na kulinda shamba. Hata hivyo, tangu siku ya kwanza, alionyesha dalili za uvivu. Alikuwa akichelewa kufika shambani na wakati mwingine hakufika kabisa. Alilala kivulini, akijifariji kwa kusema, “Nitafanya kazi kesho, leo nimechoka.” Wakati wanyama wengine wakihangaika mashambani, Fisi alikuwa akitafuta kivuli na kupumzika.

Sungura alimkaribia Fisi kwa upole na kumshauri, “Ndugu yangu, kumbuka kuwa chakula tunachokilima ni cha wote. Ukifanya kazi nasi, utapata haki yako kwa amani.” Lakini Fisi alimcheka Sungura na kumjibu kwa dharau, “Wewe ni mdogo sana kunifundisha. Mimi nitapata chakula hata bila kuchoka.”

Muda ulipita, na shamba likastawi kwa sababu ya bidii ya wanyama waliokuwa wakijituma. Mimea ilikua vizuri, mazao yakakomaa na wakati wa mavuno ukafika. Wanyama walifurahi sana na kuanza kugawana chakula kulingana na mchango wa kila mmoja.

Fisi naye alifika kwa haraka, akitaka kula sawa na wanyama wengine. Hata hivyo, wanyama walishangazwa na ujasiri wake. Sungura alisimama mbele yao na kwa sauti ya hekima akasema, “Kila mmoja avune alichopanda.” Wanyama walikubaliana naye. Fisi alipogundua kuwa hakuwa na haki ya kudai chakula, alijaribu kujitetea lakini hakuna aliyemsikiliza.

Akiwa amejawa na hasira na aibu, Fisi alijitenga na wanyama wenzake. Aliondoka msituni na kuishi peke yake. Maisha yakawa magumu; alikosa chakula, aliteseka kwa njaa na baridi, na hatimaye akagundua kosa lake. Alitambua kuwa tamaa na uvivu vilimfanya apoteze heshima, marafiki na amani ya moyo.

Baada ya muda wa mateso, Fisi alirejea msituni akiwa mnyonge na mnyenyekevu. Aliomba msamaha na kuahidi kubadilika. Sungura, kwa moyo wa huruma, alimpa nafasi ya pili lakini kwa masharti ya kufanya kazi kwa bidii na kuheshimu wengine. Tangu siku hiyo, Fisi alibadilika na kuwa mfano wa mnyama aliyejifunza kwa makosa.

Funzo la Hadithi

Hekima na bidii hufanikisha maisha, tamaa na uvivu hushusha hadhi.

Mtu anayepuuza ushauri na kazi hujikuta katika mateso, lakini anayesikiliza na kujituma huishi kwa amani na heshima**.**

(b) Maana ya Hekaya na Hurafa

1. Hekaya

- Hekaya ni **simulizi la kweli au lenye kiasili** kuhusu **matukio ya kijamii, tabia za binadamu au wanyama**, likiwa na **funzo, maadili au burudani**.
- Wahusika wanaweza kuwa **binadamu, wanyama au vitu vilivyopewa sifa za kibinadamu**.

Mfano wa Hekaya Ndefu

Hekaya ya Simba na Kuku

Kuku mdogo alikalia kwenye mwaloni wa mti mkubwa. Simba alimtaka kula, lakini Kuku alimshawishi kuwa kushirikiana ni bora kuliko chuki. Wanyama walishirikiana, wakapata chakula kwa amani.

Funzo: Ushirikiano hufanikisha maisha, ubinafsi huleta hasara.

2. Hurafa

- Hurafa ni **hadithi za ajabu, zisizo za kweli, zinazohusisha nguvu za kichawi, miujiza au viumbe vya ajabu**, mara nyingi hutumika **kuburudisha na kufundisha maadili**.
- Wahusika au matukio hayana msingi halisi, bali **kimaajabu au kiasilia**.

Mfano wa Hurafa Ndefu

Hurafa ya Shetani na Kijana

Kijana mmoja alikutana na shetani msituni. Shetani alimtaka kumdhuru, lakini kijana alitumia hekima na kheri. Hatimaye, shetani alipotea, na kijana akapata bahati.

Funzo: Hekima na ujasiri hufanikisha maisha, hata pale panapojitokeza hatari zisizo za kawaida.

(c) Sifa za Hekaya na Hurafa

Sifa Kuu

Kipengele	Hekaya	Hurafa

Wahusika	Binadamu au wanyama wenye sifa za kibinadamu	Wanyama, viumbe vya ajabu, au nguvu za kichawi
Matukio	Yaliyojulikana au yanayowezekana	Yaliyo ajabu, yasiyo halisi
Funzo	Maadili, nidhamu, hekima	Maadili, hekima, burudani
Lugha	Rahisi, ya kila siku	Mkato, yenye mapambo, ya kuvutia
Lengo	Kufundisha, kuburudisha, kuonya	Kuburudisha, kufundisha, kuonyesha maajabu
Muundo	Ufafanuzi, utangulizi, kitovu, hitimisho	Utangulizi, maajabu, jibu/funzo

Mfano wa Sifa Ndefu

Hekaya ya Mamba na Kijana

Kijana alikutana na mamba. Aliamua kumtumia akili yake badala ya nguvu. Alimshawishi mamba kushirikiana badala ya kupigana. Hatimaye, wote walifaidi.

Sifa: Wahusika wanaweza kufanyika kweli, matukio yana logic, kuna funzo la kijamii.

Hurafa ya Punda na Jini

Punda alipata kiini cha ajabu kilicho na nguvu za kipekee. Aliweza kuruka milima na kuzunguka bahari.

Sifa: Wahusika wakiwa wa ajabu, matukio yasiyo halisi, kufundisha hekima na burudani.

(d) Umuhimu wa Hekaya na Hurafa Katika Jamii

1. **Kufundisha Maadili**

✓Hekaya na hurafa hutimiza **funzo la tabia njema**.

✓**Mfano:** *Haraka haraka haina baraka* huelimisha subira.

2. **Kuburudisha**

✓Hurafa na hekaya hutoa burudani kwa jamii.

3. **Kuonya**

✓Hadithi hupunguza tabia mbaya kama uvivu au ubinafsi.

4. **Kuhifadhi Utamaduni**

✓Hekaya na hurafa hutoa historia, desturi na imani za jamii.

5. **Kukuza Ufasaha wa Lugha**

✓Hutumia methali, sitiari, jazanda, na lugha ya picha.

6. **Kuhamasisha Ushirikiano**

✓Wahusika huonyesha thamani ya mshikamano.

(e) Vipengele vya Uwasilishaji wa Hekaya na Hurafa

1. Utangulizi (Mwanzoni)

✓Kutoa maelezo ya mazingira, wahusika, na wakati.

✓**Mfano:** *Palikuwa na palikuwepo…*

2. Kitovu/Mwendo wa Hadithi

✓Kueleza tatizo, changamoto au shida.

3. Matukio

✓Kuonyesha hatua kwa hatua matukio yanayohusiana.

4. Hitimisho/Funzo

✓Kutoa suluhisho, mafunzo, maadili, au burudani.

5. Mbinu za Kisanaa

✓Sauti, miondoko ya mwili, tashbihi, sitiari, jazanda.

6. Ushiriki wa Hadhira

✓Wasikilizaji huuliza, kuimba au kurudia sehemu fulani.

(f) Kuchangamkia Masimulizi ya Hekaya na Hurafa Katika Jamii

1. Kusikiliza hadithi za wazee au mababu.
2. Kumsikiliza mgeni au mfundishaji akisimsulia hekaya/hurafa.
3. Kutumia kinasa sauti kurekodi hadithi ili kuhifadhi historia.
4. Kushiriki hadithi darasani au kwenye tamasha.
5. Kujadili hadithi ili kupata **funzo** na **maadili**.
6. Kufanya maigizo ya hadithi au hurafa kwa shule au jamii.

2.2 USHAIRI: UCHAMBUZI WA MASHAIRI (MAKUNDI YA USHAIRI)

2.2.1 Makundi ya Mashairi

(a) Maana ya Ushairi Arudhi na Ushairi Huru

1. Ushairi Arudhi

- Ni shairi **linalofuata muundo maalum wa mizani na vina**.
- Kila mstari una **idadi maalum ya silabi**, na vina vinafuatwa kwa ulinganifu.
- Shairi arudhi hujulikana pia kama **shairi la kimapokeo**.

Mfano wa shairi arudhi

Shairi: Elimu ni Mwanga

Elimu ni mwanga, hufifisha giza,
Mjinga asiposoma, hubaki gizani pia.
Akisoma kwa bidii, hufaidi kila siku,
Hufanikisha maisha, kila hatua asiyipuuza.

Sifa:

- Mizani: mistari yote ina silabi sawa
- Vina: vina mwishoni mwa mistari vinaendana
- Lugha: rahisi na yenye funzo

2. Ushairi Huru

- Ni shairi **linalopitia bila kufuata mizani au vina kwa kikomo**.
- Hujitegemea hisia, uzoefu, au hoja ya shairi.
- Huwa **na uhuru mkubwa wa kufikiria na kueleza hisia**.

Mfano wa shairi huru

Shairi: Ndoto ya Taifa

Ninaota, taifa lisilo na giza,
Lenye haki, lisilo na woga.
Watoto wakicheka kwa furaha,
Wazee wakisalimiana kwa heshima.
Mtu mmoja hawezi kushindwa,
Ushirikiano huleta nguvu.
Ndoto yangu ni kweli,
Ndoto ya kila mmoja.

Sifa:

- Hakuna mizani ya lazima
- Hakuna vina vinavyolazimishwa
- Lugha ni rahisi, inafaa kueleza hisia

(b) Sifa za Ushairi Arudhi na Huru

Kipengele	Ushairi Arudhi	Ushairi Huru
Mizani	Inafuata muundo wa silabi	Hakuna mizani maalum

Vina	Vina vinafuata mpangilio	Hakuna vina vinavyolazimishwa
Urahisi	Lugha rahisi, ya kueleweka	Lugha rahisi au yenye mapambo
Hisia	Huwekwa kwa hila ya maneno	Huwekwa moja kwa moja
Uwasilishaji	Unaambatana na muundo wa kimapokeo	Unaambatana na hisia au hoja za shairi
Funzo/Faida	Huongeza maadili na hekima	Huonyesha hisia, ndoto, au maoni

(c) Kutambua Mashairi Arudhi na Huru Katika Matini

1. Dalili za Ushairi Arudhi

- Mistari ina idadi maalum ya silabi
- Vina vinafuatana mwishoni mwa mistari
- Shairi linaweza kuimbwa
- Mara nyingi linafunza au kuelimisha

Mfano wa Uchambuzi

Elimu ni mwanga, hufifisha giza,
Mjinga asiposoma, hubaki gizani pia.
Akisoma kwa bidii, hufaidi kila siku,
Hufanikisha maisha, kila hatua asiyipuuza.

Uchambuzi:

- Mistari: 4
- Mizani: sawa
- Vina: giza/giza, siku/puuza
- Lengo: kufundisha umuhimu wa elimu

2. Dalili za Ushairi Huru

- Hakuna mpangilio wa silabi
- Hakuna vina vinavyolazimishwa
- Mashairi huonyesha hisia, ndoto, maoni
- Unaweza kuwa na mistari ndefu au mifupi

Mfano wa Uchambuzi

Ninaota, taifa lisilo na giza,

Lenye haki, lisilo na woga.

Watoto wakicheka kwa furaha,

Wazee wakisalimiana kwa heshima.

Uchambuzi:

- Hakuna mizani ya lazima
- Hakuna vina vinavyolazimishwa
- Lengo: kueleza ndoto na matumaini ya jamii

(d) Kuchangamkia Makundi Makuu ya Ushairi Katika Fasihi

1. **Kusoma mashairi ya kimapokeo (arudhi)**

✓Huhifadhi hekima, methali na maadili ya jamii.

2. **Kusoma mashairi huru**

✓Huhamasisha ubunifu na uelewa wa hisia za kibinadamu.

3. **Kuchambua mashairi**

✓Kutambua mizani, vina, hisia, na ujumbe.

4. **Kuimba na kukariri mashairi**

✓Huongeza kumbukumbu na uelewa wa mashairi.

5. **Kutumia mashairi darasani**

✓Kufundisha maadili, urafiki, mshikamano, na ndoto.

Mfano wa Shairi Arudhi

Shairi: Wema na Hasi

Wema huleta amani,

Chuki huchochea hasarani,

Tujifunze kushirikiana,

Urafiki huimarisha maisha.

Mtu anayefanya wema,

Hufaidi na wengine pia,

Ubaya hauendi bure,

Huweka hatari kwa kila mmoja.

Mfano wa Shairi Huru

Shairi: Moyo wa Taifa

Taifa letu linahitaji mshikamano,
Kila mmoja afanye kazi yake,
Usichukue mwenzako kama adui,
Bali kama rafiki wa kweli.
Ndoto yangu ni kuona wote wakifurahia,
Wazee wakiwa na heshima,
Watoto wakicheka kwa uhuru,
Wanawake wakiinua familia kwa upendo.
Hii ndoto sio ya sasa tu,
Ni ya kila kizazi, kila mmoja,
Ni ndoto ya mshikamano,
Ndoto ya matumaini,
Ndoto ya maisha yenye haki.

2.3 BUNILIZI: TAMTHILIA – MAUDHUI NA DHAMIRA

2.3.1 Utangulizi

Tamthilia ni **utanzu wa bunilizi unaoonesha matukio kwa njia ya kuigizwa**, ambapo wahusika hufanya mazungumzo (dialogue) mbele ya hadhira.

- Ni **simulizi la maisha linalofundisha, kuburudisha, kuonya au kuonyesha maadili**.
- Tamthilia hupambwa na **maudhui** na **dhamira** ambazo husaidia kuelewa ujumbe wa hadithi.

(a) Maana ya Maudhui na Dhamira katika Fasihi

1. Maudhui

- Maudhui ni **shina au fikra kuu inayotolewa na kazi ya fasihi**.
- Ni **maelezo, dhana au jambo linalojirudia** katika tamthilia.
- Kwa maneno mengine, maudhui ni **jumla ya kile kinachojitokeza, matukio, na hoja ya tamthilia**.

Mfano wa Maudhui

- Katika tamthilia ya *"Kiongozi Mwaminifu"*, maudhui makuu ni:

1. Uaminifu wa kiongozi
2. Haki na usawa
3. Dhuluma dhidi ya wanyonge

2. Dhamira

- Dhamira ni **kusudi la mwandishi** au sababu ya kuandika tamthilia.
- Huonyesha **kwa nini kazi hiyo imeandikwa** na **ujumbe unaotakiwa kufikiwa kwa wasomaji/hadhira**.

Mfano wa Dhamira

- Katika tamthilia ya *"Kiongozi Mwaminifu"*, dhamira ni:

✓Kuonyesha kuwa **kiongozi mwaminifu anaongeza ustawi wa jamii**.

✓Kutoa funzo kwa jamii kuhusu **umuhimu wa uadilifu**.

(b) Kujadili Maudhui na Dhamira katika Tamthilia Teule

Mfano wa Tamthilia Teule

Tamthilia: "Ujasiri wa Kijana"

Wahusika: Kijana, Baba, Marafiki, Mzee wa kijiji

Sehemu ya Tamthilia:

Kijana: Baba, sitaki kuogopa vitisho vya majirani, nataka kusaidia wanyonge.

Baba: Mwana wangu, ujasiri wako ni wa thamani, lakini hakikisha unalinda maisha yako.

Mzee: Wenye ujasiri hufanikisha maendeleo, uvivu huleta mateso.

Marafiki: Tupo pamoja nawe, tutashirikiana.

Maudhui:

1. Ujasiri na nidhamu
2. Ushirikiano kati ya jamii
3. Ustawi wa jamii kutokana na tabia njema
4. Dhuluma dhidi ya ubinafsi au hila mbaya

Dhamira:

- Kufundisha kuhusu **umuhimu wa ujasiri na mshikamano**
- Kuonyesha kuwa **kila kijana anaweza kuleta mabadiliko chanya**
- Kuonyesha kuwa **ushirikiano huimarisha maisha ya jamii**

(c) Kuchambua Maudhui na Dhamira Katika Tamthilia

Njia za kuchambua:

1. **Tambua wahusika**

✓Ni nani anayehusika na matukio?

2. **Tambua tatizo**

✓Ni changamoto gani inawakilishwa na wahusika?

3. **Tambua matokeo**

✓Tatizo linaishaje?

✓Je, kuna funzo linalotolewa?

4. **Tambua ujumbe wa mwandishi**

✓Ujumuishaji wa maadili au hekima?

✓Ufunuo wa tabia za kijamii?

Mfano wa Uchambuzi wa "Ujasiri wa Kijana"

Kipengele	**Uchambuzi**
Wahusika	Kijana, Baba, Mzee, Marafiki
Tatizo	Kijana anatishiwa na majirani lakini anataka kusaidia wanyonge

Matukio	Kijana anaamua kushirikiana na marafiki na kufanya jambo sahihi
Ujumbe/Maudhui	Ujasiri, mshikamano, ustawi wa jamii, kupinga dhuluma
Dhamira	Kufundisha ujasiri, mshikamano, na maadili mema

(d) Kuchangamkia Maudhui na Dhamira Katika Tamthilia Mbalimbali

1. **Kusoma tamthilia za kitamaduni**

✓Hekaya zilizofanyiwa uigizaji

✓Hurafa zilizohusisha maajabu

2. **Kutambua maudhui na dhamira**

✓Je, kazi ina fundisho gani?

✓Ni maadili gani yanayofundishwa?

3. **Kuwashirikisha wenzake**

✓Kujadili matokeo, maadili, na funzo katika tamthilia

4. **Kuandika muhtasari**

✓Fanya orodha ya maudhui makuu na dhamira ya tamthilia

5. **Kuigiza tamthilia**

✓Kuongeza uelewa wa maudhui na dhamira kwa kuona na kushiriki

Mfano wa Tamthilia Teule na Uchambuzi

Tamthilia: "Kiongozi Mwaminifu"

Sehemu ya Tamthilia:

Kiongozi: Jamii yetu inahitaji uwazi na uadilifu.

Mwenyekiti: Tunaahidi kushirikiana na kila mmoja.

Mjane: Tunashukuru kwa msaada wako, kiongozi mwaminifu.

Watoto: Tutajifunza maadili kutoka kwako.

Uchambuzi:

- Maudhui: Uadilifu, mshikamano, ustawi wa jamii
- Dhamira: Kufundisha umuhimu wa uadilifu katika maisha ya kila siku
- Funzo: Kila mtu anapofanya mema, jamii inafaidi

This is A Copyright Property of Mwalimu Consultancy Ltd. 0746-222-000.

3.1 FASIHI SIMULIZI: SEMI

3.1.1 Utangulizi wa Semi

Semi ni **usemi mmoja wa mfuatano wa maneno unaojieleza kwa fikra, hisia, au funzo fulani** ndani ya fasihi simulizi.

- Semi huweza kuwa **methali, msemo, methali ya maisha, maneno ya hekima au usemi wa kila siku**.
- Semi ni **mfupi, unaojieleza kwa urahisi, na wenye maana pana**.

Mfano wa Semi:

"Haraka haraka haina baraka."

- Semi hii ina funzo: **uvivu au haraka bila tahadhari huleta madhara**.

(a) Maana ya Semi katika Fasihi Simulizi

1. Semi ni **usemi mfupi unaotoa ujumbe au funzo** ndani ya hadithi, hekaya, hurafa, au tamthilia.
2. Semi ni **kifaa cha fasihi kinachosaidia kueleza maadili, mafunzo, au tahadhari kwa jamii**.
3. Semi hufanya fasihi simulizi kuwa **rahisi kuelewa na kukumbuka**.

Mifano ya Semi Ndefu (Fasihi Simulizi):

1. "Akili ni mali, isiyopatikana kwa bidii haifai."
2. "Wema huleta amani, chuki huchochea vita."
3. "Usikose kusikiliza mzazi wako; maneno yake ni mwanga wa maisha."

(b) Sifa za Semi katika Fasihi Simulizi

Sifa	Maelezo na Mfano
Mfupi	Semi ni ndefu kidogo, lakini yenye maana pana. Mfano: "Haraka haraka haina baraka."
Kinafunza	Huenda na funzo au methali. Mfano: "Mnyonge akishirikiana, hupata msaada."
Inaweza kukaririwa	Rahisi kukumbuka na kurudia. Mfano: "Asiyefanya kazi, asile."
Ina hisia	Huonyesha furaha, huzuni, onyo au maadili. Mfano: "Furaha ya kweli haipatikani kwa wizi."
Inatumika kwenye simulizi	Semi hujumuishwa ndani ya hekaya, hurafa, au tamthilia. Mfano: "Samahani ni silaha ya mshindi."

(c) Umuhimu wa Semi Katika Jamii

1. **Kufundisha Maadili**

✓Semi huelimisha tabia njema kama uaminifu, mshikamano, na subira.

✓Mfano: “Subira huvuta heri.”

2. **Kuonya Jamii**

✓Hutoa tahadhari dhidi ya vitendo vibaya.

✓Mfano: “Akiyumba mwendo, hufaidi kidogo.”

3. **Kuhifadhi Utamaduni**

✓Semi za methali huonyesha hekima za kale na desturi za jamii.

✓Mfano: “Mcheza kwao, hujua njia zake.”

4. **Kuburudisha**

✓Semi zenye maneno ya kichekesho au methali hufanya wasikilizaji kufurahia simulizi.

✓Mfano: “Punda akipanda mti, maisha yanageuka shangwe.”

5. **Kufanya Simulizi Liwe Rahisi Kuelewa**

✓Semi husaidia **kufupisha ujumbe** na kufanya mashairi, hekaya au tamthilia kuwa rahisi kukumbuka.

(d) Aina na Vipera vya Semi

1. Methali

- Methali ni semi **fupi yenye maana ya hekima au funzo la maisha**.
- **Mfano:**

✓“Haraka haraka haina baraka.”

✓“Maji usiyoyajua, usiyavumbua.”

2. Methali za Maisha

- Semi zinazotumika kueleza **hali ya maisha au hisia** kwa maneno mafupi.
- **Mfano:**

✓“Akili ni mali, isiyopatikana haifai.”

✓“Samahani ni silaha ya mshindi.”

3. Methali za Onyo

- Semi zinazotaka **kuonya au kufundisha adabu**.
- **Mfano:**

✓“Akiyumba mwendo, hufaidi kidogo.”

✓"Usikose kusikiliza wazee, maneno yao ni mwanga wa maisha."

4. Methali za Burudani

- Semi zenye kichekesho au methali za kuchekesha ili **kuburudisha jamii**.
- **Mfano:**

✓"Punda akipanda mti, maisha yanageuka shangwe."

✓"Samahani ya kuku haiwezi kula giza."

(e) Kufurahia Matumizi ya Vipera mbalimbali vya Semi

1. **Kusoma hekaya na hurafa**

✓Tambua semi zilizo ndani ya simulizi.

✓Elewa maana ya semi na funzo lake.

2. **Kukariri Semi**

✓Recite semi ili kukumbuka hekima.

✓Mfano: Methali zinazotumika katika hekaya:

- "Haraka haraka haina baraka."
- "Mwenye bidii hupata faida."

3. **Kuzitumia Darasani au Jamii**

✓Kuhamasisha wenzake kutumia semi kwenye maisha yao.

✓Kufanya semina za methali au michezo ya kuigiza semi.

4. **Kutafsiri Semi kwa Lugha Rahisi**

✓Kila semi inaweza kutafsiriwa kwa maneno rahisi ili wanafunzi kuelewa.

✓Mfano:

- "Haraka haraka haina baraka" = Kitu chochote kilichofanywa kwa haraka bila mpangilio hakutaleta matokeo mazuri.

3.2 USHAIRI – UCHAMBUZI WA MAUDHUI NA DHAMIRA

3.2.1 Utangulizi

Katika **ushairi**, kuna vipengele viwili muhimu vinavyosaidia kuelewa ujumbe wa shairi:

1. **Maudhui**
2. **Dhamira**

(a) Maana ya Maudhui na Dhamira

1. Maudhui

- Maudhui ni **shina, hoja, au ujumbe mkuu unaoelezewa ndani ya shairi**.

- Ni **maelezo, matukio, au fikra zinazojirudia na kuunda maana ya shairi**.
- Maudhui yanaweza kuwa ya **kijamii, kidini, mapenzi, maadili au kisiasa**.

Mfano:

- Shairi linaloelezea umuhimu wa mshikamano: **maudhui yake ni mshikamano na umoja wa kijamii**.

2. Dhamira

- Dhamira ni **kusudi la mwandishi** au sababu ya kuandika shairi.
- Inafafanua **kwa nini shairi limeandikwa na ujumbe unaotakiwa kufikiwa**.
- Shairi linaweza kuwa na dhamira ya:

✓Kufundisha

✓Kuonya

✓Kuburudisha

✓Kuhamasisha

✓Kukuza maadili

Mfano:

- Shairi linaloelezea mshikamano katika jamii linaweza kuwa na dhamira ya: **kuhamasisha watu kushirikiana na kuondoa migawanyiko**.

(b) Kuchambua Maudhui na Dhamira Katika Mashairi

Hatua za Kuchambua Shairi

1. **Tambua maudhui**

✓Ni jambo gani kuu shairi linazungumzia?

✓Ni hisia gani au matukio yanayojirudia?

2. **Tambua dhamira ya mwandishi**

✓Mwanzilishi anataka shairi lifikie ujumbe gani?

✓Shairi linafunza, linakosoa, linaburudisha au linahamasisha?

3. **Chambua kila kipengele**

✓Mistari

✓Vina

✓Methali, sitiari, takriri

✓Ujumbe wa kijamii

4. **Andika muhtasari wa uchambuzi**

✓Eleza maudhui kwa maneno yako

✓Eleza dhamira kwa mfano halisi

(c) Mifano ya Mashairi Ndefu na Uchambuzi wa Maudhui na Dhamira

Mfano 1: Shairi la Mshikamano

Shairi: Umoja ni Nguvu

Umoja ni nguvu,
  Utengano ni udhaifu,
  Tukishikamana sote,
  Taifa litapata fahari.
Mtu mmoja akijitenga,
  Huweka hatari kwa wenzake,
  Lakini tukishirikiana,
  Kila shingo hupata faraja.
Wazee hueleza hekima,
  "Mshikamano huleta amani",
  Watoto wakifundishwa sasa,
  Kesho litakuwa na mwanga.

Uchambuzi:

- **Maudhui:** Umuhimu wa mshikamano, mshikikano wa kijamii, amani
- **Dhamira:** Kufundisha jamii kuhusu mshikamano na mshikamano huleta maendeleo
- **Mbinu za kisanaa:** Takriri, sitiari, methali ("Mshikamano huleta amani")
- **Ujumbe:** Wote wanapaswa kushirikiana ili kufanikisha ustawi wa taifa

Mfano 2: Shairi la Maadili

Shairi: Wema na Ubaya

Wema huleta amani,
  Chuki huchochea vita,
  Tujifunze kushirikiana,
  Urafiki huimarisha maisha.
Mtu anayefanya wema,
  Hufaidi na wengine pia,

Ubaya hauendi bure,

Huweka hatari kwa kila mmoja.

Tabia njema hufanikisha maisha,

Uovu hubeba mateso,

Hakuna mtu anayeweza kujinyima

Jibu la matendo yake.

Uchambuzi:

- **Maudhui:** Maadili, wema vs ubaya, mshikamano
- **Dhamira:** Kufundisha jamii kuwa **tabia njema huzaa matokeo mema**
- **Mbinu za kisanaa:** Methali, sitiari, mdundo
- **Ujumbe:** Tabia njema huboresha maisha ya mtu binafsi na jamii

Mfano 3: Shairi la Ndoto ya Taifa

Shairi: Taifa la Ndoto Yetu

Ninaota, taifa lisilo na giza,

Lenye haki, lisilo na woga,

Watoto wakicheka kwa furaha,

Wazee wakisalimiana kwa heshima.

Kila mtu ajalipe sadaka ya mshikamano,

Hakuna mwenye kuua amani,

Wanawake wakiinua familia kwa upendo,

Wanaume wakijenga jamii kwa bidii.

Ndoto yangu ni kweli,

Ndoto ya kila kijana na mzazi,

Ndoto ya mshikamano,

Ndoto ya amani,

Ndoto ya maisha yenye furaha na usawa.

Uchambuzi:

- **Maudhui:** Amani, mshikamano, usawa, ustawi wa jamii, ndoto ya kijamii
- **Dhamira:** Kuhamasisha kila mtu kuchangia maendeleo ya taifa
- **Mbinu za kisanaa:** Takriri, sitiari, vina, mdundo wa maneno
- **Ujumbe:** Taifa linaposhirikiana, ndoto za kila mmoja zinaweza kutimia

(d) Kufurahia Kuchambua Maudhui na Dhamira

1. **Kusoma shairi kwa makini**

✓Tambua maneno yenye nguvu, methali, vina na sitiari

2. **Kuchunguza hoja kuu**

✓Je, shairi linafunza nini?

✓Ni tabia gani inayopendekezwa?

3. **Kuwasilisha matokeo darasani**

✓Eleza kwa maneno yako maudhui na dhamira

4. **Kukariri au kuimba shairi**

✓Hufanya mwanafunzi **ahisi hisia na ujumbe wa shairi**

5. **Kujadili na wenzake**

✓Linganisha maoni yako na ya wenzako kuhusu maudhui na dhamira

3.3 BUNILIZI – TAMTHILIA: WAHUSIKA NA MANDHARI

Mwongozo huu ni wa muda kwa mada ya mtaala husika. Kazi hii itaboreshwa na kusasishwa mara tu vitabu vya lazima vya kusomwa (set books) vya Gredi ya 10 vitakapotolewa na Serikali.

3.3.1 Utangulizi

Tamthilia ni **simulizi linaloigizwa** ambapo wahusika hufanya mazungumzo (dialogue) mbele ya hadhira.

- Vipengele viwili muhimu vinavyosaidia kuelewa tamthilia ni:

1. **Wahusika** – ni watu au viumbe vinavyoshiriki matukio katika tamthilia.
2. **Mandhari** – ni **mahali, wakati, au mazingira yanayowazunguka wahusika**.

Kuelewa wahusika na mandhari ni muhimu kwa sababu husaidia **kuelewa ujumbe, mafunzo, na sifa za tamthilia**.

(a) Maana ya Wahusika na Mandhari

1. Wahusika

- Wahusika ni **mashujaa, majamaa, au watu walioko kwenye tamthilia**, wanaojitokeza kwa matendo na maneno.
- Wahusika **huchangia kufikisha maudhui na dhamira ya tamthilia**.

Aina za Wahusika:

1. **Mkuu (Main characters)** – Mhusika muhimu anayesababisha matukio kuu.

2. **Msaidizi (Supporting characters)** – Wanaosaidia au kuingilia kati ili kuonyesha maudhui.
3. **Mpinzani (Antagonist)** – Mhusika anayetoa changamoto au tatizo.
4. **Mfuasi (Minor characters)** – Wanaonekana mara chache lakini husaidia kueleza hali au funzo.

Mfano wa Wahusika:

- Tamthilia: *"Ujasiri wa Kijana"*

✓**Kijana:** Mhusika mkuu

✓**Baba:** Msaidizi/mshauri

✓**Marafiki:** Wasaidizi

✓**Wakazi wa kijiji:** Wahusika wadogo

2. Mandhari

- Mandhari ni **mahali, wakati na mazingira yanayowazunguka wahusika**.
- Mandhari inaweza kuwa:

1. **Mandhari ya Mahali** – Shamba, shule, kijiji, mji.
2. **Mandhari ya Wakati** – Mchana, usiku, msimu wa mvua, sikukuu.
3. **Mandhari ya Kijamii** – Mazingira ya kijamii au kihistoria.

Mfano wa Mandhari:

- Tamthilia: *"Kiongozi Mwaminifu"*

✓**Mahali:** Kijiji cha mbali

✓**Wakati:** Mchana wa Jumapili

✓**Mazingira ya kijamii:** Jamii inayoshirikiana kushughulikia tatizo la wanyonge

(b) Kutambua Wahusika na Mandhari katika Tamthilia Teule

Mfano wa Tamthilia Teule:

Kijana: Baba, nataka kusaidia wanyonge, siwezi kukaa kimya!

Baba: Mwana wangu, ujasiri ni mzuri, lakini hakikisha huna hatari.

Marafiki: Tupo pamoja nawe, tutashirikiana.

Mzee wa Kijiji: Ujasiri na mshikamano hufanikisha maendeleo.

- **Wahusika:** Kijana, Baba, Marafiki, Mzee
- **Mandhari:** Kijiji, mchana, jamii ya watu wanaoshirikiana

(c) Sifa za Wahusika Katika Tamthilia Teule

Sifa	Maelezo na Mfano
Uhalisia	Wahusika wanajitokeza kama watu halisi. Mfano: Kijana anashughulikia changamoto za kijamii.
Utendakazi	Wahusika hufanya matendo yanayoendana na asili yao. Mfano: Baba anamshauri mwanae.
Uchunguzi	Wahusika hufanya maamuzi yanayofundisha au kuonyesha tabia. Mfano: Marafiki kushirikiana kusaidia.
Ubora wa Kibinafsi	Wahusika wanavyoonyesha tabia njema au mabaya. Mfano: Kijana anaonyesha ujasiri na mshikamano.
Mabadiliko	Wahusika hubadilika kutokana na matukio. Mfano: Kijana kuhamasisha wengine kushirikiana.

(d) Umuhimu wa Wahusika na Mandhari Katika Tamthilia

1. **Kueleza Maudhui**

✓Wahusika huonyesha maadili, tabia na fundisho.

2. **Kufanya Tamthilia Iwe Halisi**

✓Mandhari na tabia za wahusika hufanya simulizi kuwa rahisi kuelewa.

3. **Kuburudisha**

✓Wahusika wanafanya matukio kuwa ya kuvutia.

4. **Kufundisha Funzo la Maadili**

✓Matendo ya wahusika huonyesha ujasiri, mshikamano, uaminifu.

5. **Kuhamasisha Hadhi ya Jamii**

✓Mandhari hufundisha ushirikiano wa jamii na umoja.

(e) Mbinu za Usawiri wa Wahusika Katika Tamthilia

1. **Majukwaa ya Maongezi (Dialogue)**

✓Wahusika wanapozungumza huonyesha asili na tabia zao.

2. **Matendo (Action)**

✓Kutenda au kutokutenda huonyesha utu wa mhusika.

3. **Sifa za Methali na Methali Ndogo**

✓Methali huonyesha hekima au funzo.

✓Mfano: “Ujasiri huongeza heshima.”

4. **Ulinganifu (Parallelism)**

✓Wahusika wanaonyesha tabia zinazofanana au tofauti ili kutoa maana.

5. **Uchambuzi wa Hadhi**

✓Mwandishi anaweza kueleza mawazo ya ndani ya mhusika (inner thoughts) kuonyesha ushawishi au uhalisia.

(f) Mafunzo Yanayotokana na Matendo ya Wahusika

Matendo ya Wahusika	Funzo/Mafunzo
Kijana kushirikiana na marafiki	Ushirikiano hufanikisha malengo
Baba kumshauri mwanae	Wazee na viongozi wanapaswa kushauri vijana
Mzee kutoa methali	Hekima ya wazee ni muhimu kwa jamii
Marafiki kushirikiana kusaidia	Urafiki na mshikamano husaidia kushughulikia changamoto

(g) Kuchambua Mandhari Katika Tamthilia Teule

POLITE NOTE!

Take note that this is a free Sample of the Well Organized Detailed Simplified Notes. THE SAMPLE IS FREE OF CHARGE!

Call/Text/WhatsApp 0746-222-000 / 0753-222-000 for the Complete Notes.

Published by Mwalimu Consultancy. Contact 0746-222-000 / 0753-222-000 for Complete Notes.

FOR MORE EDUCATIONAL RESOURCES,

CONTACT MR ISABOKE

0746-222-000 / 0753-222-000

Published by Mwalimu Consultancy. Contact 0746-222-000 / 0753-222-000 for Complete Notes.

FOR THE FOLLOWING;

- ✓ ONLINE TUITION
- ✓ REVISION NOTES
- ✓ SCHEMES OF WORK
- ✓ SETBOOKS VIDEOS
- ✓ TERMLY EXAMS
- ✓ QUICK REVISION KITS
- ✓ KCSE PREMOCKS
- ✓ TOP SCHOOLS PREMOCKS
- ✓ KPLEA JOINT PREMOCKS
- ✓ TOP SCHOOLS MOCKS
- ✓ KPLEA JOINT MOCKS
- ✓ KJSEA POSTMOCKS
- ✓ TOP SCHOOLS PREDICTIONS
- ✓ FINAL EXAM PREDICTIONS
- ✓ KPLEA REVEALED SETS
- ✓ KPSEA EXAMS

CALL/TEXT 0746-222-000

Published by Mwalimu Consultancy. Contact 0746-222-000 / 0753-222-000 for Complete Notes.

mwalimuconsultancy@gmail.com

THIS IS A PROPERTY OF MWALIMU CONSULTANCY LTD.

Powered By Mr Isaboke

SUCCESS

END OF NOTES!